

МАДАМ ДЪО МЕНТНОН ВЪЗПИТАТЕЛКАТА НА ФРАНЦИЯ

Когато през 1697 година, десет години след „Века на Луи XIV“ Шарл Перо пише „Пепеляшка“, много от французите сигурно са си мислили, че приказката стига до своя щастлив край със закъснение. Каква по-необикновена история може да има от историята на Франсоаз д’Обине – родена в затвор, израснала в бедност, вдовица на сакат писател, приета с отворени обятия в парижките кръгове и по-късно, след като получава титлата маркиза на Ментнон, успяла да спечели и сърцето на краля, като в крайна сметка става негова тайна съпруга?

В интерес на истината, през 1697 година вече трудно може да се твърди, че кралската двойка продължава да живее щастливо и доволно. От дванадесет години с отменянето на Нантския едикт, преследването на хугенотите е подновено, Франция е във война с почти цяла Европа и късметът сякаш започва да обръща гръб на Краля Слънце. Военните поражения, природните бедствия, недостигът на храна, семейният траур ще придружават последните седемнадесет години на неговото царуване и приказката за Пепеляшка ще отстъпи място на черната легенда за една ужасна майка игуменка. Смятана за жена, изпълнена с фалш, лицемерие, фанатизъм, морганатичната⁵⁶ съпруга на Луи ще бъде смятана за тайната виновница за политиката на религиозна нетърпимост и за мрачния конформизъм, който тегне над страната. И поддръжниците на Янсен, протестантите, либертините и философите,

---

⁵⁶ Морганатичен брак – между аристократ и неаристократ, който не дава право на наследяване на титли и имущество.

всички в синхрон със Сен Симон ще я намразят до смърт и ще създадат за нея представа, която трудно може да бъде преодоляна.

Едва през последните десетилетия интересът към Мадам дьо Ментнон ще се завърне, освобождавайки легендата за нея от много предубеждения, които я съпровождат. Най-справедливо би било да се направи нов критичен прочит на нейната кореспонденция. В действителност, Мадам Ментнон е автор на голямо епистолярно наследство и това, което е останало от нейната кореспонденция – писмата и напътствията ѝ към преподавателите в Кралския колеж „Сен Сир“, към брат ѝ Обине, до абат Гоблен, до Мадам дьо Кейлюс и Мадам Данжо, до принцеса Юрсен, до херцога и кардинала на Ноай – представляват „едно от най-важните исторически наследства на XVII век“.

Въпреки всичко, независимо от обема си, кореспонденцията на Мадам Ментнон не ни дава информация за много от нещата, които бихме искали да знаем за нея. От една страна, защото стилът на маркизата най-често е дискретен и резервиран, а от друга, защото самата тя изгаря писмата, получени от Луи XIV и онези, които се отнасят до личния ѝ живот – желае да остане загадка за бъдещите поколения и до голяма степен успява.

Франсоаз Обине е родена на 24 ноември 1635 година в затвора в Ниор, където е баща ѝ, пропадналият син на големия хугенотски писател Агрипа д'Обине. Той и преди се е сблъсквал със закона с обвинения в убийство, фалшификации и дългове, но тогава излежава присъда за заговор срещу кардинал Ришельо, а жена му пожелава да го последва в затвора. На три години момиченцето е оставено на грижите на лелята по бащина линия – Луиз-Артемиз д'Обине, която живее с мъжа си Бенжамин дьо Вилет, кралски лейтенант в Поату и четирите им деца в стария семеен замък в Мюрсе, близо до Ниор. Въпреки финансовите затруднения, фамилията Вилет приема малката племенница с отворени обятия и Франсоаз изживява своето щастливо детство в строгото сърдечно семейство, дълбоко отдадено, но без фанатизъм, на протестантската религия.

За съжаление, когато става на осем години родителите ѝ я прибират при себе си, за да я завлекат в една безразсъдна

експедиция до Антилските острови, където д'Обине е решен да търси късмета си – и където накрая изоставя семейството си. Когато през декември 1645 година след огромни трудности и лишения Мадам д'Обине успява да се върне във Франция с децата си открива, че междувремежно мъжът ѝ е умрял, оставяйки я в пълна нищета.

След още една година в Мюрсе Франсоаз е отдалечена още веднъж от грижата на леля си, за да мине под опеката на Луиз-Франсоаз Тирако, графиня Ньоан, съпруга на губернатора на Ниор, чиято дъщеря е кръстница на Франсоаз. Скъперничка, лицемерна, безсърдечна, графинята взема момичето под опека, само за да не позволи Франсоаз да стане протестантка под влиянието на семейство Вилет.

След като е изпитала мизерията и просията, в семейството на Ньоан младата Д'Обине опознава униженията, отредени за бедните роднини – презрително отношение, овехтели дрехи, слугински задачи и постоянно напомняне за признателността, която се очаква от нея. „Вкъщи носех само нальми“, ще разкаже самата тя, „и ми даваха обувки, само когато очаквахме гости. Спомням си още, че с братовчедката ми, с която бяхме горе-долу на еднаква възраст прекарвахме част от деня в грижи за пуйките на леля“. Франсоаз обаче отдавна е престанала да разчита на другите. Тя е бедна и сама, но е надарена с особено чувство за прагматизъм. Безполезно е човек да се възмущава и упреква, по-добре да се научи да крие чувствата си, да си взема поука от всичко преживяно и да е готов да се възползва от ситуацияите. Негостоприемният дом на Ньоан ще се превърне за нея в първият полезен наблюдателен пункт за обичаите и поведението във висшето общество и благодарение на своята кисела леля тя ще стигне до Париж.

В бляскавата атмосфера на столичните салони в края на Фрондата младата провинциалистка ясно осъзнава своето светско призвание и същевременно е принудена да си даде сметка, че тъй като е лишена от зестра, няма друг начин да се откъсне от Ньоан, освен да влезе в манастир. Но Франсоаз няма намерение да мине от едно робство под друго, иска на всяка цена да бъде господарка на собствения си живот. Така, само

на шестнадесет години тя се възползва от единствения шанс за бягство, който ѝ предлага съдбата и приема предложението за женитба на Пол Скарон, писател с двадесет и пет години по-стар от нея, с множество дългове, със слава на развратник и деформиран от парализиращ артрит. Описанието, което сам прави на себе си не оставя никакво съмнение за външния му вид: „Краката и бедрата оформят... остър ъгъл, бедрата и торсът правят още един, а главата ми е прегъната над корема, така че като цяло приличам на буквата Z. Ръцете, краката и лактите ми са сковани и аз съм възплъщение на човешкото нещастие“.

Освен че е физически отблъскващ, Скарон е избухлив, изпитва влечение към словесния тормоз и в живота, както в писанията си прибягва често към вулгарности и скандални описания. В замяна на това е бляскав, образован, забавен и цял Париж се стича в *hôtel de l'Impécuniosité*⁵⁷, както нарича дома си, за да се наслади на *roi du burlesque*⁵⁸ в действие.

И ако за Франсоаз бракът със Скарон е хазартна стъпка, писателят също рискува не малко. Дали внимателната девойка, която първият път, когато се навежда над неговата инвалидна количка не успява да съдържи сълзите си наистина ще е в състояние да облекчи състоянието му или няма да увеличи мъките му, като му изневерява и го направи за посмешище? На всички е ясно, че писателят не е в състояние да консумира брака и когато по време на ритуала свещеникът повдига въпроса, той размива присъстващите, заявявайки че „това засяга изключително само него и госпожата“.

Франсоаз посреща новия си живот със спокойна решителност. Не знаем дали физическото състояние на мъжа ѝ я освобождава от всякаква форма на брачна интимност или както се предполага, нейният бял брак клони към мръсно сиво. Със сигурност тя се грижи за него без да показва и най-малка неприязън, не обръща внимание на неговите подигравки и изблици, и държи на разстояние прекалено настъпателните гости, като се барикадира зад своята любезна резервираност.

---

⁵⁷ От фр. – домът на безпаричието.

⁵⁸ От фр. – краля на бурлеската.

Тя самата ще сподели в годините на своята старост каква е водещата причина, която я тласка към толкова добродетелно поведение: за човек като нея, изпатил от най-ранно детство всякакъв вид унижения няма нищо по-важно от това, да спечели уважението на другите, „добрата репутация“ и няма жертва, която да не направи, само и само да се сдобие с нея.

„Не придавах никаква тежест на богатството...“, ще напише старата Франсоаз, „но исках достойнството“. И за да постигне своята цел не би могла да избере по-подходящо място от *hôtel de l'Impécuniosité*: „Домът на Скарон“, пише Сегре, „е мястото, където се концентрира всичко най-изискано във френския двор и всички най-бляскави гении на Париж“: на улица „Ньов Сен Луи“ в Маре литературни бохеми се срещат с утвърдени писатели, бивши поддръжници на Фрондата с лоялни служители на короната, висши финансисти с елита на правосъдието и армията, а присъствието на Франсоаз до личката на инвалида, който привлича вниманието на всички присъстващи не минава незабелязано. „Освен, че е много красива и то по начин, който не изморява“, пише кавалер Мере, арбитър на елегантността във висшето парижко общество в писмо до херцогиня дьо Ледигиер, друг неоспорим авторитет на добрите маниери, „тя е нежна, признателна, резервирана, вярна, скромна, интелигентна и най-приятното е, че си служи с това, само за да бъде приятна или обичана. И което наистина ценя в толкова млад човек е, че всички ухажори са добре дошли, стига да са хора с качества. И следвайки това правило, не ми се струва, че тя би рискувала с опасни ситуации, макар че най-видните мъже в двора и финансите я обсаждат със своето внимание. Но както я познавам, ще има безброй набези, на които ще удържи преди да се предаде. И фактът, че изглежда толкова свободна и че привлича толкова много поклонници не бива да ги обнадеждава, че ще победят. Това е само знак за нейната сигурност и за факта, че знае прекрасно как да се държи. Това, което ме притеснява в нея, не го крия е, че е прекалено привързана към своя дълг“.

Следователно в моралната строгост на младата Мадам Скарон няма нищо отблъскващо и тя се окичва с всички

положителни качества на традицията на „прецизността“, която е на мода тогава. В десетилетието след Фрондата (1652 г. – 1662 г.) – годините на брака на Франсоаз със Скарон – действително Париж изживява един от най-интензивните светски сезони под знака на галантността. Древният благороднически кодекс на рицарската любов претърпява последната си метаморфоза и отстъпва място на един общ стремеж към търсене на удоволствието. Мъжете, не по-малко от жените, са призвани да участват в играта на реализирането на общата представа за хармония и да засилят трайното социално сцепление на променящото се общество. Привличане, очароване, задоволяване на желанията на другия са общи императиви за всички, които се припознават в новия обществен морал на *honnêteté*⁵⁹.

При Мадам Скарон перфектното придържане към модела на галантността се подчинява не само на желанието за социално признание, но съответства и на нейните убеждения на „прецизност“: за първи път в западното общество група жени разсъждават по систематичен начин за състоянието на женския въпрос и със съзнанието за собствената им „ценност“, т.е. за особената им стойност, претендират за правото да решават сами собствения си живот. На уговорените бракове, на нежеланите бременности, на липсващото образование те противопоставят целомъдрената наслада на *amitié amoureuse*⁶⁰ и удоволствието от интелектуалните занимания, като приканват мъжете да ги последват в техния аскетизъм. Естествено, става дума за стремеж, който е несъвместим с патриархалния ред и следователно, в повечето случаи невъзможен в рамките на семейството, ето защо „прецизните“, силни от тяхната привилегирована позиция, която им се признава от аристократичната етика могат да забравят своето неравностойно правно положение и в рамките на обществото могат да претендират за дължимия им респект, да коригират баналността на всекидневния живот с изтънчен и изключително метафоричен изказ, да диктуват правилата по

---

⁵⁹ От фр. – порядъчност.

⁶⁰ От фр. – любовни приятелства.

въпросите на добрия вкус и поведение. Регентството на Анна Австрийска и влиянието, което упражняват голям брой придворни дами в сферата на властта, както и мястото, което започват да завоюват жените в света на литературата и враждебността към „ценните“ са предмет на агресивна сатирична кампания, като се започне от гениалния подбив в „*Précieuses ridicules*“⁶¹ на Молиер. По-късно, в първите години на възкачането на трона на Луи XIV, дворът обръща окончателно гръб на „сектата“, която предпазливо се оттегля в сянка.

Появила се на светската сцена в момента, в който благодарение на намесата на една изключителна писателка като Мадам дьо Скудери изглежда, че идеологията на „ценните“ може да съжителства хармонично или дори да се отъждестви с естетиката на галантността, Франсоаз ще се припознае фатално в програмата на „сектата“. Но да се владее изцяло, да не се поддава на порива на сетивата, да чете, да се образова, да се отдава на чисто интелектуалните наслади, да предизвиква възхитата на всички заради нейната стойност за Мадам Скарон е идеал за мъдрост, чиито корени, освен в културата на „прециозните“, тръгват от стоическия героизъм, възпяван в театъра на Корней и в епикурейската традиция, тачена от либертините. А и това е учението, което е в състояние да ѝ осигури единствената възможна форма на независимост, към която може да се стреми.

Истинската свобода за Франсоаз настъпва през октомври 1660 година със смъртта на съпруга ѝ. Верен на себе си до последно, въпреки ужасните болки, които го измъчват, Скарон не престава да се шегува и се сбогува с живота с един изпълнен с изаящност епитаф:

Passant, ne fais icy de bruit:
Garde bien que tu ne l'esveille,
Car voicy la première nuit
Que le pauvre Scaron sommeille⁶².

---

⁶¹ На бълг. – „Смешните фантазьорки“.

⁶² От фр. – „Минувачо, не шуми: / внимавай много да не го събудиш, / защото тази е първата нощ, / в която горкият Скарон е задрямал.“

Старият развратник оставя след себе си сред многото си писания един несъмнен шедьовър „*Le Roman comique*“⁶³ и планина от дългове. Веднага след неговата смърт жена му оставя *hôtel de l'Impécuniosité* в ръцете на кредиторите, като взема със себе си само някои лични вещи. На двадесет и пет години, осем прекарани в грижи за съпруга инвалид, Франсоаз се оказва в същата бедност както преди брака, но този път е в състояние да се погрижи за себе си и положението ѝ на вдовица я освобождава от всякакви връзки на зависимост. Освен това, сега познава обществото и е много красива. В това отношение всички свидетелства са единодушни: „Има очарователна фигура, по-висока от повечето жени и с хубави пропорции, хубав овал, красива и фина, макар и смугла кожа, големи черни очи, прекрасна гарваново черна коса, по-скоро големи, месести рубинени устни и всички зъби, добре оформен нос, хубава гърд, хубави ръце и хубави китки... Така да се каже, една необикновено апетитна християнка“.

„Предаността“ на Франсоаз е преди всичко стратегически избор. Вдовицата на Скарон решава да се скрие под крилото на „вярващите“ и след като получава пенсия от Анна Австрийска се посвещава на милосърдна дейност и възползвайки се от силната мрежа от връзки, натрупани в *Дома на безпаричието*, започва изкачването си по светската стълбица на парижкото общество. Внимателна, отворена, духовита, Франсоаз привлича мъжете със своята красота и успокоява жените със своето благонравие. Тя притежава във висша степен изкуството да се харесва без да се компрометира, да бъде крайно общителна, но непристъпна. Всички знаят, че не е била безразлична към настоящето ухажване на красивия маркиз Виларсо, но никой не е в състояние да каже кой от двамата, „ценната“ или „развратникът“ е надделял. Единственото сигурно е, че Франсоаз съумява да спечели симпатиите на маркиза Виларсо. Дори приятелството ѝ с Нинон дьо Ланкло, прословутата куртизанка, която толкова скандализира католическата партия, макар и да дава повод за съмнения

---

⁶³ От фр. – „Комичен роман“.

за естеството на тяхната връзка не замъглява нейната репутация. На стари години Нинон ще заяви на Сен Евремон: „Скарон беше мой приятел, жена му ми достави безброй удоволствия с разговорите ни, но с времето ми се стори прекалено неловка в любовта“.

След като си спечелва благоволенieto на херцозите Ришелю и Д'Албре и на техните съпруги и става близка с маркиза Моншоврьой, Франсоаз получава достъп до висшето парижко общество. По-късно тя ще си спомня за този период като най-хубавият в живота ѝ, когато не иска нищо друго, освен „да бъде добър пример и да има одобрението на *honnêtes gens*“⁶⁴. Наистина всеки ден тя вечеря в дома на маркиза Севине или при Мадам дьо Куланж и тогава се среща с Мадам дьо Лафайет и Ларошфуко, с Гийераг и с абат Тетю, и е оценявана за нейния „приятен и изумително праведен дух“, за способността ѝ да разказва, за несравнимия такт, с който „умее да ласкае“. И именно тези качества спечелват на страната на Мадам Скарон приятелството на Мадам дьо Монтеспан още преди да стане любовница на краля.

Франсоаз и Атенаис се запознават в дома на Д'Албре и това слага началото на едно приятелство, което се държи на тънкото равновесие между възхищение и съперничество. Преодолявайки разликата в произхода, тяхната страст към словесната фехтовка ги обединява, въоръжена с оръдието на интелигентността, остроумието, иронията, елегантността: непобедимата Мортемар открива във вдовицата на Скарон достойна съперничка. Желанието на Франсоаз да се открие сигурно не е било по-малко от това на Атенаис, щом изповедникът ѝ я мъмри: „Завладяна сте от вашата интелигентност. Ако бях безмилостен към вашата слабост, щях да ви наредя утре в дома на Ришелю да направите, така че Мадам дьо Монтеспан да блести сама без да си съперничите с нея“. Но нито една от двете дами тогава не може да предположи, че след няколко години тяхното съперничество ще се превърне в непримирима ненавист.

---

⁶⁴ От фр. – порядъчните хора.

През 1668 година с цел да даде по-голяма стабилност на своята светска мъдрост и да се предпази от изкушенията, Франсоаз се обръща към духовен настойник и изборът ѝ се спира върху строгия абат Гоблен. Искрено вярваща, предана на църковните канони, тя все пак не съумява да превърне вярата в център на своя живот и по-скоро се страхува от Бог, вместо да го обича.

С разрешението на Гоблен Франсоаз започва нов етап в живота си, като през 1670 година приема да се грижи за децата на краля с Мадам дьо Монтеспан. Първото, което се ражда през 1669 година и ще умре едва на три годинки, вече е поверено на кърмачка, но тя поема в ръцете си второто, херцогът на Мен още едва роден и така почти през една година съответно граф дьо Вексен, Мадмоазел дьо Нант и Мадмоазел дьо Тур. Както вече споменахме, заради страх от отмъщение от страна на маркиз дьо Монтеспан, съществуването на децата трябва да се пази в тайна, вследствие на което от 1670 до 1674 година Франсоаз е принудена да води двойствен живот, като продължава да посещава приемите в столицата, но избягва неудобните въпроси и се подлага на кръвопускане, за да не се изчервява публично, и запазва най-свежата си енергия, за да организира живота на поверените ѝ деца, нерядко страдащи от различни заболявания. Луи XIV, който се притеснява за децата доста повече, отколкото Атенаис, има навика да ги посещава инкогнито без предупреждение в голямата уединена къща в покрайнините на Париж, където е настанена „детската градина“ и накрая започва да се интересува и от детегледачката.

„В началото е по-скоро отблъснат, отколкото привлечен от Мадам Ментнон“, ще уточни Мадам дьо Кейлюс в мемоарите си, „но тази антипатия се дължи на някакъв страх от нейния талант и на подозрението му, че тя е изпълнена с духа на прециозните, типичен за дома на Рамбуئے, за чието продължение и имитация се считат салоните на Албре и Ришельо, където тя бе блестяла... Дворът се шегуваше с това общество на безделници, чието единствено занимание е да анализират чувства или да обсъждат литературни творби.

И самата Мадам дьо Монтеспан, макар че в миналото бе изпитвала удоволствие от тези разговори, за забавление на краля им се подиграваше“.

Това, което го кара да промени мнението си на първо място е страстта, с която Мадам Скарон се грижи за децата му. Франсоаз обича открай време децата, грижила се е и за децата на маркиза Йодикур, една от придворните дами на Мария Тереза, която именно въз основата на личния си опит я препоръчва на Атенаис. Но майчинската нежност, която тя демонстрира към малките същества, които са ѝ изцяло поверени, е рядко срещано чувство в аристократичния свят и още по-малко сред кралските фамилии за времето си. И монархът, който в разрез с традицията е изпитал цялата нежност на Анна Австрийска, откликвайки на чувствата ѝ „с взаимност, много по-силна от тази, която потомците от същия ранг обикновено изпитват към майките си“, е поразен: „Знае да обича дълбоко, трябва да е приятно да се усеща любовта ѝ“, отбелязва той.

Освен това го поразява достойнството и спокойната увереност, с която гувернантката приема посещенията му. Мадам Скарон не прави нищо, за да се самоизтъква: при сърце взема само доброто на децата. Независимо от славата си на „прециозна“ в разговорите си с него не се стреми да изглежда духовита, забавна, недостъпна като Атенаис. При нея словесното изкуство е в служба на здравия разум и благоразумието е съпроводено от изключителна резервираност. Мадам Скарон трябва да е изглеждала изненадващо различна от жените, с които е свикнал да живее. Не е импулсивна и подвластна на настроенията като Мадам дьо Монтеспан, нито отстъпчива като Мадмоазел дьо Ла Валиер, нито амбициозна и готова да му се самопредложи като безбройните придворни дами, които се надпреварват, за да привлекат вниманието му. И той изпитва любопитство към необичайната дама, чието потекло крие корените си в бойния съратник на неговия велик предшественик Анри IV, била е съпруга на покварен писател и след успехите си в светския живот сега се посвещава като жрица на децата му.